

De crisissituatie van Norbert begin november 1119 en zijn belangstelling voor psalm 119(118)

Twee verhalende bronnen vermelden dat Norbert contact heeft genomen met de school van Laon, nl. de *Vita A* en Herman van Doornik in zijn *De miraculis S. Mariae Laudunensis*. Beide verhalen staan echter totaal los van elkaar en worden op verschillende tijdstippen gesitueerd, zodat geen onderlinge afhankelijkheid kan worden vastgesteld en beide gebeurtenissen werkelijk kunnen hebben plaatsgevonden¹).

Herman van Doornik verhaalt in vier regels hoe Norbert na het uitkiezen van een vestigingsplaats te Prémontré enkele dagen later naar Laon terugkeerde en daar in de school van magister Radulf een aansprekende toespraak hield voor de studenten. Daarop zouden onmiddellijk zeven zeer rijke jongelui uit Lotharingen zich tot het kloosterleven hebben bekeerd en hem naar Prémontré zijn gevolgd²). Hun geld werd dan door één van zijn volgelingen gestolen³).

Het getal zeven kan hier enig wantrouwen wekken, maar overigens bevat het verhaal niets ongeloofswaardigs. Ook over Bernard van Clairvaux wordt vermeld dat hij gewoon was voor de studenten te Parijs te gaan preken om roepingen te winnen⁴). Hoe dan ook, dit

¹) F.J. FELTEN, in *Norbert von Xanten. Adliger-Ordensstifter-Kirchenfürst, Festschrift Xanten*, 1984, blz. 86, gaat ervan uit dat beide bronnen eenzelfde kontaktnaam van Norbert met de school van Laon bedoelen, maar beide verhalen lopen op geen enkel punt parallel. De enige gelijkenis bestaat erin dat beide zich in de school van Laon afspelen. Van tekstuele afhankelijkheid kan geen sprake zijn, wat uiteraard nog niet wil zeggen dat beide verhalen echt zijn gebeurd. Herman van Doornik veroorloofde zich wel vaker enige «dichterlijke vrijheid».

²) *De miraculis...*, MGH., SS., XII, blz. 656, regel 44-47. Dit verhaal werd door verscheidene auteurs zonder meer overgenomen. Een verkeerde datum (1124) vindt men in S. MARTINET, *Montlooon, reflet fidèle de la montagne et des environs de Laon de 1100 à 1300*, Laon, 1972, blz. 98.

³) Hier wijkt Herman af van de *Vitae* die zeggen dat het om een kleine som geld ging die door een Engelsman werd gestolen. Herman noemt als dader eveneens een van beide gezellen van Norbert, doch meent dat het om een grote som geld ging die door de zeven rijke Lotharingers was aangebracht.

⁴) R. LECHAT, *Les fragmenta de Vita et Miraculis S. Bernardi par Geoffroy d'Auxerre*, in *Analecta Bollandiana*, 1932, L, blz. 115, nr. 49 (geschreven in 1145): «Cumque et in itinere et in reditu scholaribus Parisiensibus, ut semper solebat, fecisset de conversione sermonem, ...». Daarover ook A. LUCHAIRE, *Les premiers Capétiens*, Parijs, 1901, blz. 278.

verhaal van Herman van Doornik moet in ieder geval pas na de vestiging te Prémontré worden geplaatst.

In de *Vita A* echter wordt uitdrukkelijk gezegd dat Norbert op een moeilijk keerpunt in zijn leven eraan heeft gedacht om in de school van Laon de uitleg van psalm 119(118) *Beati immaculati* te gaan beluisteren. Dit plan van Norbert moet goed in zijn context worden geplaatst. Tussen 1115 en 28 juli 1118 had hij zich reeds met studie en bezinning op het religieuze leven bezig gehouden. Daarna volgde zijn harde reis naar Zuid-Frankrijk in de winter van 1118-1119 en het pijnlijke overlijden van zijn drie volgelingen begin april te Valencijn, waarbij Norbert zich ongetwijfeld schuldig moet hebben gevoeld. Juist daarvoor, op 26 maart 1119, had hij te Valencijn bij bisschop Burchard van Kamerijk Hugo van Fosses ontmoet, maar deze wilde niet onmiddellijk met hem meegaan, doch eerst zijn zaken regelen⁵). Na Hugo's terugkeer ondernamen ze een prediktocht in de Maasstreek. Het Concilie van Reims van 18-30 oktober 1119 was zeker geen volledig succes voor Norbert en vlak daarna verlaat Hugo zijn meester opnieuw zodat Norbert nogmaals alleen te Laon achterblijft. Op hetzelfde ogenblik vermelden beide *Vitae* dat Norberts gezondheid te wensen overliet en dat Bartholomeus van Laon daaraan trachtte te verhelpen door hem aan te manen zich minder boete op te leggen door koude en vasten⁶). Deze opeenvolgende tegenslagen gedurende het jaar 1119 laten ons toe hier een ernstige depressie van Norbert te vermoeden van psycho-somatische oorsprong.

Aangezien hij toch te Laon moet overwinteren besluit hij de exegese van die bepaalde psalm te gaan beluisteren bij magister Radulf van Laon die na de dood van zijn broer Ansellus († 15 juli 1117) diens onderricht verder zette. Deze gebeurtenissen vallen volgens de *Vita A* nog voor de aankomst van de paus te Laon en dus voor de aanbieding om overste te worden van Sint-Maarten te Laon en vóór het uitkiezen van de vestigingsplaats Prémontré. Voor zover bekend moet de paus tussen 11 en 18 november te Laon zijn gekomen⁷). Indien de volgorde der feiten in de *Vita A* juist is, kan Norbert zijn plan om te Laon te

⁵) *Vita A*, blz. 675.

⁶) *Vita A*, blz. 679: «Interea episcopus attenuata frigore et ieunio hospitii sui membra nitebatur reficere,...»; *Vita B*, blz. 819, nr. 3: «Interea episcopus, attenuata et dissoluta jejuni et frigore hospitii sui membra nitebatur reficere,...».

⁷) JAFFE-LOEWENFELD, dl. I, blz. 790. Op 18 november is de paus te Breteuil, dep. Oise, arr. Clermont, op ongeveer 93 km van Laon.

gaan studeren ten hoogste gedurende een tweetal weken hebben uitgevoerd⁸).

Logischerwijze is er echter niets tegen om Norberts plan en de eventuele uitvoering ervan na het pausbezoek te plaatsen en voor het uitkiezen van de vestigingsplaats te Prémontré in de volgende winter 1120/1121⁹). Norberts activiteit gedurende het jaar 1120 blijft immers volledig in het duister. We beschikken voor dat jaar over geen enkel chronologisch houvast. Het is echter niet aangewezen te veronderstellen dat hij gedurende dat jaar in de school van Laon zou hebben gestudeerd aangezien dat tegen de voorstelling van de *Vita A* indruist. Eerder zal men moeten aannemen dat de hervormingspoging in Sint-Maarten meer tijd in beslag genomen heeft dan de *Vitae* schijnen te insinueren. Anderzijds dient men te bedenken dat bisschop Bartholomeus hem te Laon wilde houden en dat Norbert zelf, wiens fysieke verzwakking uitdrukkelijk in de *Vitae* wordt aangeduid¹⁰), wellicht ook psychisch een depressieperiode doormaakte na de opeenvolgende mislukkingen van het jaar 1119 en de afwijzing die hij te Sint-Maarten ondervond. Steunend op deze tekst uit de *Vita A* mag men dus Norbert zomaar niet bij de studenten uit de school van Laon rekenen¹¹). Misschien heeft hij er nooit lessen gevolgd, of indien hij het wel deed, was het wellicht zo kort dat deze geen beslissende invloed op zijn vorming kunnen hebben gehad.

Men kan zich zelfs afvragen of het hele verhaal niet werd verzonnen om te verklaren hoe Norbert zich zonder veel studie aan het predikambt mocht wijden. Rupert van Deutz heeft hem trouwens verweten overste te willen spelen zonder ooit onderdaan geweest te zijn¹²). Misschien wilde zijn biograaf Norbert verdedigen tegen het verwijt leraar te willen spelen zonder ooit leerling geweest te zijn.

Deze interpretatie van het verhaal lijkt echter hyperkritisch en minder waarschijnlijk vanwege het voorkomen van twee konkrete gegevens, nl.

⁸) Nl. tussen het einde van het Concilie van Reims, 30 oktober, en de aankomst van de paus te Laon op 11 november 1119.

⁹) Daarover *Vita A*, blz. 679.

¹⁰) Zie noot 6.

¹¹) Aldus nog J. GODARD, in *Histoire de Picardie*, Toulouse, 1974, blz. 178.

¹²) *In regulam S. Benedicti*, P.L., 170, kol. 492: «Fateor illud mihi adhuc et sapientioribus plerisque videtur, quod aetati et pristinae eius conversationi ordo iste, qui omnibus convenit, maxime convenisset, ut non ante praelatus quam subditus, sed ante subditus quam praelatus esse studuisset». Rupert noemt zijn tegenstander weliswaar niet bij name, maar alle auteurs hebben tot op heden gemeend dat hier Norbert werd bedoeld.

de vermelding van de psalm die Norbert wilde horen uitleggen en de tussenkomst van een met name genoemd persoon, nl. Drogo, waarover verder meer.

Voor al het eerste detail lijkt waardevol te zijn voor Norberts spiritualiteit en het mag dan ook merkwaardig heten dat nooit de vraag werd gesteld naar de reden waarom Norbert juist in de verklaring van deze psalm belang stelde.

Als kanunnik te Xanten kende Norbert uiteraard het psalterium van buiten. Dit boek van de H. Schrift werd niet alleen gebruikt om te leren lezen, maar reeds de karolingische capitularia eisten dat de geestelijken het psalterium zouden van buiten kennen¹³). Norbert kende dus de inhoud van de psalm *Beati immaculati* en wilde enkel het kommentaar daarop van Radulf van Laon horen.

Psalm 119(118) is de langste van alle. Hij behoort tot de groep van de wetpsalmen¹⁴). Het is een alfabetische psalm, d.w.z. bestaande uit 22 strofen van elk acht verzen¹⁵), terwijl elke strofe begint met een letter van het hebreuws alfabet¹⁶). Voor Anselm van Havelberg schijnt het *canticum graduum* (of de trappsalmen) typisch te zijn voor het koorgebed der monniken terwijl psalm 119(118) kenmerkend zou zijn voor het koorgebed der clerici. Hij zegt immers dat de monnik die priester of zelfs bisschop wordt zich aan die nieuwe situatie moet aanpassen door het *canticum graduum*, dat hij vroeger rouwvol vanuit zijn ellende¹⁷) tot God richtte, te laten varen en van de achtverzen-psalm *Beati immaculati* moet hij overgaan naar de volmaakte rust en gewoon worden aan de

¹³) F.W. OEDIGER, *Die Bildung der Geistlichen im späten Mittelalter*, Leiden, Keulen, 1953, blz. 49, noot 2.

¹⁴) P. DRIJVERS, *Over de psalmen. Een inleiding tot hun betekenis en geest*, Utrecht, Antwerpen, 1956, blz. 137, 183 en 199.

¹⁵) Daarom spreekt Anselm van Havelberg in zijn *Epistola apologetica*, P.L., 188, kol. 1126B, over de *octonarius Beati immaculati*. De uitdrukking bewijst dat Anselm de structuur van de psalm kende.

¹⁶) Zie o.m. P. de PUNIET, *Le psautier liturgique à la lumière de la tradition chrétienne*, dl. II, Parijs, 1935, blz. 560-561.

¹⁷) Deze uitdrukking zinspeelt uiteraard op de alom gekende uitspraak van Hiëronymus dat de taak van de monnik erin bestaat zijn zonden te bewenen, zie HIERONYMUS, *Contra Vigilantium*, P.L., 23, kol. 351B: «Monachus autem non doctoris habet, sed plangentis officium: qui vel se vel mundum lugeat,...». Deze tekst werd ontelbare malen geciteerd in middeleeuwse werken, o.m. bij Ivo van Chartres, in zijn *Panormia* (P.L., 161, kol. 1172; P.L., 162, kol. 48-49) en bij Filips van Harveng, P.L., 203, kol. 785-802 (l. IV, c. 89-99).

godelijke officies met de clerici¹⁸). Deze psalm zou dus een kenmerkende eigenschap van de seculiere geestelijkheid zijn geweest¹⁹) en als dusdanig door Norbert als kanunnik van Xanten dagelijks gereciteerd.

De te volgen weg wordt in deze psalm omschreven als het nakomen van Gods geboden. De kennis daarvan wordt van God afgesmeekt (*Doce me*, v. 12) door de jonge man (*adolescentior*, v. 9), die vraagt om onderricht.

Opmerkenswaardig is vooral dat juist in deze psalm de verzen voorkomen waarin de hoofdpersoon zichzelf beschrijft als een vreemdeling en een pelgrim op aarde²⁰). Deze uitdrukkingen worden namelijk in de *Vitae* Norbert in de mond gelegd²¹) en zij vormden als het ware het leidmotief van het leven van een rondtrekkend predikant. De pelgrim, die zich een vreemdeling voelt op aarde, weggetrokken uit zijn land zoals Abraham²²), zonder bezittingen naar het voorbeeld van Christus²³). De hele spiritualiteit van de *Wanderpredigt* ligt in deze uitdrukkingen vervat.

Hierbij moet ook worden vermeld dat Norberts overste, aartsbisschop Frederik I van Keulen, in een handschrift afgebeeld wordt met in de handen een wimpel die het vers 97 uit deze psalm als opschrift draagt: «*Dilexi legem tuam Domine, tota die meditatio mea est*»²⁴).

¹⁸) *Epistola apologetica*, P.L., 188, kol. 1126B: «...canticum graduum, quod ante de tribulatione clamans ad Dominum lugubriter decantabat, deinceps deponet, et ab octonario Beati immaculati (Psal. CXVIII), iam in veram octavam transiens cum clericis divinis officiis assuefiat et exerceat, et per omnia tam habitu quam officio sese iam clericum factum esse in manifesto regulariter ostendat,...». Het *canticum graduum* zijn de vijftien psalmen van 119 tot en met 133, omdat de opgang naar de tempel vijftien trappen omvatte, zie C. DUCANCE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, dl. II, Parijs, 1842, blz. 112, s.v. *Canticum*. De uitdrukking *vera octava* betekent hier waarschijnlijk de eeuwige rust, in tegenstelling tot de zeven dagen op aarde, zie C. DUCANCE, *o.c.*, dl. IV, Parijs, 1845, blz. 694, s.v. *Octava*.

¹⁹) Aldus F. PETIT, *Norbert et l'origine des Prémontrés*, Parijs, 1981, blz. 70-71.

²⁰) V.19: «Incola ego sum in terra, non abscondas a me mandata tua»; enenzo v.54: «Cantabiles mihi erant justificationes tuae, in loco peregrinationis meae».

²¹) *Vita A*, blz. 675: «Peregrinum enim et hospitem super terram se arbitrans nulla ambitionis nota perstringi poterat, cuius tota spes de coelo pendeat (vgl. *Hebr.* 11,13); *ibidem*, blz. 676: «Dilecte mi, ego peregrinus et iam hinc transiturus...». Ook de duivel noemt Norbert een *peregrinus de Francia*, in *Vita A*, blz. 680.

²²) *Gen.*, 12,1.

²³) *Matt.*, 10,10; *Mark.*, 6,8; *Luk.*, 10,4 en 9,3.

²⁴) KEULEN, *Dombibliothek*, hs.59; afbeelding in W. NEUSS en F.W. OEDIGER, *Geschichte des Erzbistums Köln*, dl. I, Keulen, 1964, blz. 192; zie ook *ibidem*, blz. 206. Een kleinere afbeelding van het titelblad van dit lectionarium vindt men in E. KUBACH en P. BLOCH, *Früh- und Hochromanik*, Baden-Baden, 1964, blz. 208, fig. 45. Uit deze psalm werden nog vaak spreuken gekozen, b.v. vers 133: «Gressus meos dirige...» van abt Koenraad Stappers van Averbode (1967-1987).

Tenslotte werd ook het vers dat steeds in de professieliturgie werd gezongen, aan deze psalm ontleend, nl. vers 116: «*Suscipe me secundum eloquium tuum et vivam, et non confundas me ab expectatione mea*».

Psalm 119(118) is niet alleen een lofzang op Gods wet, maar tegelijk ook een voortdurend smeken om Gods wil te kennen. Als zodanig vertolkt hij buitengewoon goed de diepste aspiraties van elk religieus-levend mens²⁵). Deze psalm past dus wonderwel bij de situatie waarin Norbert zich op dat ogenblik bevond. De vraag naar Gods bedoeling had Norbert ongetwijfeld reeds sedert zijn bekering bezig gehouden, maar kon hem nu des te meer in beslag nemen, nu de door hem gekozen levensrichting eens te meer scheen dood te lopen op het verlies van zijn volgelingen en het verzet van de hiërarchie. Tussen 1115 en 1118, maar meer nog gedurende de winter van 1119-1120, verschijnt Norbert, die meestal zo zelfverzekerd zijn weg gaat, ons als de zoeker naar Gods wil. Vanuit de crisistoestand waarin hij zich bevindt, wordt het begrijpelijk dat hij gaat verlangen naar een gezagvolle interpretatie van de psalm waarin Gods wil wordt beschreven.

Hier rijst dan echter de vraag waarom deze berichten alleen in de *Vita A* voorkomen. De school van Laon wordt in de *Vita B* niet vermeld, noch voor, noch na de stichting van Prémontré. Dit feit vraagt een verklaring. De voorstanders van de prioriteit van *Vita B* zullen wellicht beweren dat het hier gaat om een passage die de auteur van *Vita A* achteraf heeft toegevoegd. Voor die uitleg vindt men echter geen argumenten. Het verhaal past perfect in de loop der gebeurtenissen zoals die door de *Vita A* wordt voorgesteld. Na Hugo's vertrek blijft Norbert te Laon alleen achter en, verplicht daar te overwinteren, gaat hij zich voor de school van Laon interesseren.

Ook kan men moeilijk als enige reden voor de weglating van deze passage in de *Vita B* aanhalen dat de auteur van *B* reeds minder anti-intellectualistisch zou zijn geweest dan die van *Vita A*²⁶). De datering van beide *Vitae* ligt te dicht bij elkaar²⁷) om ondertussen een diep-

²⁵) De Latijnse weergave in de Vulgaat-tekst is wel erg onvolmaakt. Men leze daarnaast b.v. de vertaling van de P. de Puniet, de *Bible de Jérusalem*, Parijs, 1959, blz. 914-921, of het *Psalterium voor Gemeenschapsgebed*, vert. A.W. BRONKHORST, Bostel, 1969, blz. 289-309.

²⁶) Aldus reeds E. DEMM, *Reformmönchtum und Slawenmission im 12. Jahrhundert*. Lübeck, Hamburg, 1970, blz. 165, noot 550 (Wandel der Auffassung). Volgens F.J. FELTEN, in *Norbert von Xanten...Festschrift*, Xanten, 1984, blz. 138, noot 97, is dat ook onze mening, doch op de aangewezen plaats: *Norbertus...*, blz. 82, staat er wel een «misschien» bij.

²⁷) Zie W.M. GRAUWEN, *Inleiding tot de Vita Norberti A*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1984, LX, nr. 1-2, blz. 17.

gaande chronologische evolutie te veronderstellen naar meer openheid ten overstaan van de wetenschap. De kritiek die Drogo op Norberts plan uitte, kon voor de auteur van *Vita B* pijnlijk overkomen, maar anderzijds kon de zo «monastiek» gerichte schrijver wellicht toch instemmen met de afwijzing van de schoolse kennis en de ophemeling van de «school van de H. Geest» die in de tekst ligt uitgedrukt.

De oplossing schijnt te zijn dat de auteur van *Vita B*, die ten minste één van beide verhalen over de school van Laon moet hebben gekend, ofwel dat van de *Vitae A*, ofwel dat van Herman van Doornik, en wellicht allebei, deze school heeft willen doodzwijgen, zoals ook Guibert van Nogent dat op opvallende wijze doet in zijn *De vita sua*²⁸). Reeds in de *Vita A* is het oordeel over de school van Laon uitgesproken ongunstig. Wel wordt toegegeven dat ze floreerde²⁹), maar het oordeel dat in Drogo's mond wordt gelegd is scherp en onjuist. Zij wordt een *scola saecularis* genoemd, waar men de *mundana phylosophia* doceert, wat, voor zover wij weten, onrechtvaardige aanklachten zijn. Het zou zelfs een zonde tegen de H. Geest zijn, waarvoor geen vergiffenis bestaat³⁰), zulke school te bezoeken. Dit oordeel steekt schril af tegen de zovele lofbetuigingen aan het adres van Anselm van Laon en zijn school die in de verhalende bronnen bewaard bleven³¹), doch het komt wellicht overeen met bepaalde nijdige uitspraken over *magistri animales* in het werk van Guibert van Nogent³²).

Tenslotte dient men te bedenken dat ten tijde van het ontstaan der *Vitae* reeds enkele leerlingen uit de school van Laon als «ketters» waren veroordeeld, nl. Petrus Abaelard en Gilbert Porreta³³), hoewel

²⁸) Aldus ook J. F. BENTON, *Self and Society on Medieval France. The Memoirs of Abbot Guibert of Nogent (1064?-c.1125)*, New York, 1970, blz. 152, noot 6. Guibert vermeldt achtmaal Anselm van Laon in zijn *De vita sua*, uitg. E. R. LABANDE, Parijs, 1981, doch rept met geen woord over diens school. Wel wenst hij Bartholomeus van Laon geluk met Anselm en Radulf van Laon in zijn proloog op de *Commentarii in Genesim*, P.L., 156, kol. 19-20.

²⁹) *Vita A*, blz. 678: «Florebat tunc Lauduni studium magistrorum Anselmi et Radulfi fratris eius;...».

³⁰) Zie Matt., 12,32; Luk., 12,10.

³¹) Zie L. MAÎTRE, *Les écoles épiscopales et monastiques avant les Universités (768-1180)*, Ligugé, Parijs, 1924, blz. 70-71, en H. J. F. REINHARDT, art. *Anselm von Laon*, in *Lexikon des Mittelalters*, dl. I, afl. 4, München, Zürich, 1979, kol. 687.

³²) W. M. GRAUWEN, *Guibert van Nogent en Norbert van Gennepe*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1983, LIX, nr. 3-4, blz. 214.

³³) *Otonis et Rahewini Gesta Frederici I. imperatoris*, uitg. G. WAITZ, in *MGH.*, SS. rer. Germ. in us. schol., Hannover, Leipzig, 1912, blz. 74 (ad a.1147).

de lering van Anselm en Radulf moeilijk voor hun dwaalleren verantwoordelijk kan worden gesteld. Het is duidelijk dat de kapittelschool van Laon bij sommige benediktijnen³⁴⁾ en premonstratenzers ten onrechte een slechte faam had en de auteur van *Vita B* heeft blijkbaar elke kontaktnaam van Norbert met die instelling willen verzwijgen.

Ook al blijft de *Vita A* de enige bron voor een kontaktnaam van Norbert met de school van Laon vóór het uitkiezen van de vestigingsplaats te Prémontré, toch lijkt dit bericht in grote lijnen betrouwbaar en waardevol. De inhoud van de psalm *Beati immaculati* kon immers voor Norbert, op dat cruciaal ogenblik van zijn leven, bijzonder aantrekkelijk zijn. Het is dan ook niet onwaarschijnlijk dat hij daarover het commentaar van een beroemde leermeester wenste te horen.

Het was lange tijd een twistpunt onder de geleerden of Anselm van Laon wel de auteur was van een psalmcommentaar. Uiteindelijk schijnt deze vraag vrij algemeen bevestigend beantwoord te worden³⁵⁾, doch nergens in de discussie hield men rekening met het getuigenis van de auteur van de *Vita Norberti A*, die omstreeks het midden van de 12de eeuw een psalmcommentaar aan de school van Laon toeschrijft, dat blijkbaar reeds in de winter van 1119-1120 door Radulf werd gedoceerd.

Zoals gezegd wordt uit de tekst van de *Vita A* niet voldoende duidelijk of Norbert zijn voornemen heeft ten uitvoer gebracht. Indien hij zich reeds te Xanten of te Siegburg had beziggehouden met de Vaderteksten over deze psalm, zou het commentaar van Radulf hem in

³⁴⁾ B. MERLETTE, in *Pierre Abélard-Pierre le Vénérable*, Parijs, 1975, blz. 252, noten 11 en 13, noemt vier benediktijnen die in de school van Laon studeerden, nl. de broers Hugo van Amiens en Mattheus van Albano, Hugo Metellus en Franco van Lobbes.

³⁵⁾ Zie b.v. A. WILMART, *Un commentaire des Psaumes restitué à Anselme de Laon*, in *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 1936, VIII, blz. 340; B. SMALLEY, *Gilbertus Universalis, Bishop of London (1128-1134), and the Problem of the «Glossa ordinaria»*, in *RTAM.*, 1936, VIII, blz. 30; A. LANDGRAF, *Die Zuweisung eines Psalmkommentars an Anselm von Laon*, in *Biblica*, 1942, XXIII, blz. 170-174; D. VAN DEN EYNDE, *Literary note on the earliest scholastic Commentarii in psalmos*, in *Franciscan Studies*, 1954, XIV, nr. 2 blz. 123; R. BLOMME, *La doctrine du péché dans les écoles théologiques de la première moitié du XIIe siècle*, Leuven, 1958, blz. 4, noot 4; F. OHLY, *Hohelied-Studien*, Wiesbaden, 1958, blz. 110; O. LOTTIN, *Psychologie et morale au XIIe et XIIIe siècles*, dl. 5, Gembloux, 1959, blz. 174; V.I.J. FLINT, *Some Notes on the Early Twelfth Century Commentaries on the Psalms*, in *RTAM.*, 1971, XXXVIII, blz. 88; R. PEPPERMUELLER, art. *Anselm von Laon und seine Schule*, in *Theologische Realenzyklopädie*, dl. III, Berlin, New York, 1978, blz. 2; H.J.F. REINHARDT, in *Lexikon des Mittelalters*, dl. I, München, Zürich, 1979, kol. 688; R. WIELOCKX, *Autour de la «Glossa ordinaria»*, in *RTAM.*, 1982, XLIX, blz. 225 (nu iedereen akkoord behalve E. Bertola).

ieder geval niets nieuws hebben bijgebracht, want het werk van Anselm over psalm 118 bestaat uitsluitend uit citaten van Augustinus en Cassiodorus³⁶⁾, zodanig zelfs dat dit werk in de uitgave van J. P. Migne niet afzonderlijk werd opgenomen³⁷⁾.

Hieruit blijkt nogmaals dat Norbert in de school van Laon weinig gevaar zou hebben gelopen om in de «wereldse wijsbegeerte» terecht te komen. De teksten die ons uit die school zijn overgeleverd, wekken nergens die indruk; zij zijn integendeel weinig of niet vernieuwend van inhoud³⁸⁾ en men ziet ook moeilijk in hoe de beide broers, Anselm en Radulf, op grond daarvan zoveel succes konden oogsten³⁹⁾. Misschien steunde de faam van Anselm meer op zijn morele kwaliteiten, op zijn welsprekendheid en zijn didactische gaven, dan op de inhoud van zijn leer. Dat schijnt trouwens in de *Historia Calamitatum* te worden geïnsinueerd⁴⁰⁾.

Hoe dan ook, de school van Laon hoeft voor Norbert niets weerzinwekkends te hebben gehad, zoals Drogo meende. Misschien zelfs integendeel. Hier moet immers de vraag worden gesteld of Norbert wist dat Augustinus in de jaren 420-422 niet minder dan 32 sermoenen over psalm 118 had gedictieerd⁴¹⁾ en dat deze commentaren in de school van

³⁶⁾ W. HARTMANN, *Psalmenkommentare aus der Zeit der Reform und der Frühscholastik*, in *Studi Gregoriani*, 1972, IX, blz. 317.

³⁷⁾ P.L., 113, kol. 104D: «Psalmus CXVIII: Expositionem hujus psalmi, ut valde prolixam, omittimus. Vide Ambrosii, Cassiodori, Augustini Enarrationes in psalmos, e quibus ad verbum expressa est glossa ordinaria in hunc locum».

³⁸⁾ Zo ook reeds G. LEFEVRE, *De Anselmo Laudunensi scholastico (1050-1117)*, Evreux, 1895, blz. 88 en 129.

³⁹⁾ Over het succes van de school van Laon, zie o.m. L. MAÎTRE, *Les écoles épiscopales et monastiques avant les Universités (768-1180)*, Ligugé, Parijs, 1924, blz. 70-71; H. SILVESTRE, *Notes sur la controverse de Rupert de Saint-Laurent avec Anselme de Laon et Guillaume de Champeaux*, in *Saint-Laurent de Liège*, uitg. R. LEJEUNE, Luik, (1968), blz. 75, noot 9, en S. MARTINET, *Montlooon. Reflet fidèle...*, Laon, 1972, blz. 95-99 (zonder bronvermelding).

⁴⁰⁾ Het getuigenis van de *Historia Calamitatum*, uitg. J. MONFRIN, Parijs, 1959, blz. 68, regel 164-180 (of Parijs, 1967), mag hier niet zonder meer worden ingeroepen, aangezien dit werk waarschijnlijk een vervalsing is uit het einde van de 13de eeuw, zie H. SILVESTRE, *L'idylle d'Abélard et Héloïse: la part du roman*, in *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques*, 1985-5, LXXI, 5de reeks, blz. 157-200. Toch zullen alle specialisten van deze bron, ook degenen die de authenticiteit afwijzen, moeten toegeven dat de vervalser zeer bedreven was en goed op de hoogte van de 12de-eeuwse toestanden. In die zin kan zijn getuigenis over Anselm, hoewel laattijdig, enige waarde hebben. G. LEFEVRE, *De Anselmo Laudunensi...*, Evreux, 1895, blz. 73, schreef het succes van Anselm toe aan het feit dat hij zich aanpaste aan het lage studiepeil van zijn studenten. Zie ook H. SILVESTRE, *A propos de la lettre d'Anselme de Laon à Héribrand de Saint-Laurent*, in *RTAM.*, 1961, XXVIII, blz. 16 (lettre...assez décevante du point de vue doctrinal).

⁴¹⁾ Aldus C. KANNENGISSER, *Enarratio in psalmum CXVIII: Science de la révélation et*

Laon slaafs werden gevolgd⁴²). Augustinus was in deze school de voornaamste *auctoritas*⁴³). Men heeft wel eens gesproken over een echte «explosie» van psalmcommentaren in het eerste kwart van de 12de eeuw⁴⁴). Het is dan ook niet zo ongewoon dat Norbert, die volgens de letterlijke interpretatie van de H. Schrift wenste te leven⁴⁵), in deze exegese belang stelde. Deze belangstelling kan des te groter geweest zijn indien hij wist dat te Laon de augustijnse interpretatie van de psalmen werd gevolgd.

De heftige reactie van Drogo tegen Norberts plan komt dan ook vrij onverwacht. Drogo wordt in de *Vita A* voorgesteld als de toenmalige⁴⁶) prior van Sint-Nicasius te Reims en als bekende en studiegenoot van Norbert⁴⁷). Dat Drogo in 1119-1120 prior was, strookt met de waarheid; of hij Norbert vroeger had gekend en samen met hem op de schoolbanken had gezeten, is onmogelijk te achterhalen. Op het eerste gezicht lijkt het inderdaad onwaarschijnlijk dat een oblaat uit het seculier kapittel van Xanten en een Noordfrans benediktijn samen

progrès spirituel, in *Recherches augustiniennes. Hommage au R.P. Cayré*, 1962, II, blz. 359 en 364. De inleiding op de uitgave van de *Enarrationes in Psalmos*, uitg. E. DEKKERS en I. FRAIPONT, *Corpus Christianorum. Series Latina*, dl. XXXVIII, Turnhout, 1956, blz. V, plaatste het diceren van de *Enarr. in ps. CXVIII* in het jaar 418.

⁴²) Augustinus werd in de school van Laon zeer vaak, doch onnauwkeurig geciteerd, zie J. GROSS, *Die Ur- und Erbsündenlehre der Schule von Laon*, in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 1965, LXXVI, blz. 12-13. C. KANNENGIESSER, a.c., toonde aan hoe het commentaar van Sint-Augustinus beïnvloed werd door de toenmalige ketterijen.

⁴³) H. WEISWEILER, *Das Schrifttum der Schule von Laon und Wilhelm von Champeaux in deutschen Bibliotheken*, Münster i.W., 1936, blz. 2-3; J. GROSS, a.c., blz. 13, 21, 29 en 39. Zie ook H. SILVESTRE, *A propos de la lettre d'Anselme de Laon à Héribrand de Saint-Laurent*, in *RTAM.*, 1961, XXVIII, blz. 16 en 25. Het is dan ook onjuist de leerstellige tegenstellingen in het begin der 12de eeuw te vereenvoudigen tot een strijd tussen augustinisme en scholastiek, zoals F. PETIT, *Traduction d'un manuscrit du XIIe siècle*, in *Le Courrier de Mondaye*, sept. 1956, blz. 12, noot 11. De beginnende scholastiek van de school van Laon was eveneens augustijns.

⁴⁴) V.I.J. FLINT, *Some Notes on the Early Twelfth Century Commentaries on the Psalms*, in *RTAM.*, 1971, XXXVIII, blz. 88. Evenzo B. SMALLEY, *Some Gospel Commentaries of the Early Twelfth Century*, in *RTAM*, 1978, XLV, blz. 147.

⁴⁵) W.M. GRAUWEN, *Norbertus, aartsbisschop van Maagdenburg (1126-1134)*, Brussel, 1978, blz. 513-515; IDEM, *Guibert van Nogent en Norbert van Gennep*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1983, LIX, nr. 3-4, blz. 220.

⁴⁶) *Vita A*, blz. 678: «...tunc prioris ecclesiae beati Nicasii Remis,...». De auteur van de *Vita A* wist dus dat hij niet in die functie was gebleven. Inderdaad werd hij in 1128 abt van het benediktijnenklooster van Sint-Jan de Doper te Laon en in 1136 kardinaal-bisschop van Ostia. Zie over Drogo's levensloop M.-A. DIMIER, *Drogon ou Dreux*, in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, dl. 14, Parijs, 1960, kol. 802-803.

⁴⁷) *Vita A*, blz. 678: «..., quem aliquando notum et socium in scolis habuerat,...».

zouden hebben gestudeerd⁴⁸). Beider jeugd is echter slecht gekend. Een vroegere ontmoeting met Norbert kan eventueel te Siegburg hebben plaatsgevonden of ergens in het huidige België, waar Sint-Nicasius heel wat goederen bezat⁴⁹). In het necrologium van de premonstratenzerabdij Heilisssem komen trouwens verscheidene monniken van Sint-Nicasius te Reims voor, waaronder ook een Drogo, maar het zal moeilijk zijn aan te tonen dat hier Norberts raadgever bedoeld wordt⁵⁰).

Dat Drogo aan Norbert een brief heeft geschreven, hoeft niet ongehoofwaardig te zijn, ook al bleven van hem geen brieven bewaard. Waarschijnlijk was dit schrijven wel minder verontwaardigd en scherp als de passage in rechtstreekse rede die in de *Vita A* wordt aangehaald en die vanzelfsprekend maakwerk van de hagiograaf is. De twaalfde-eeuwse briefstijl was trouwens meestal veel meer formalistisch en minder direct. De hagiograaf geeft hier Drogo's mening weer in de vorm van een hevige discussie, waarin deze laatste Norberts opwerpingen reeds meent te kunnen voorzien en onmiddellijk van de hand wijzen.

De opvattingen van Drogo zijn te slecht gekend om een vergelijkende controle toe te laten met zijn uitspraken in de *Vita A*. Wat onder zijn naam aan traktaten bekend bleef, bleek vrijwel uitsluitend plagiaat te zijn uit de werken van Bernard van Clairvaux⁵¹). Ook de getuigenissen over Drogo's persoonlijkheid zijn uiterst karig. In een premonstratenzer bron, de *Continuatio praemonstratensis*, wordt hij eerbiedwaardig genoemd door zijn vroomheid en welsprekendheid⁵²).

⁴⁸) Zo ook F.J. FELTEN, in *Festschrift Xanten 1984*, Keulen, 1984, blz. 87, die daarin een uitvindsel van de hagiograaf ziet om de tussenkomst van Drogo te verklaren.

⁴⁹) Nl. in Henegouwen, Brabant en Namen. De priorij van Bierbeek was van Sint-Nicasius te Reims afhankelijk, zie O. de GOURJAULT, *Chartes inédites extraites du cartulaire de Saint-Nicaise à Reims*, (*Extrait des BCRH.*, 4de reeks, dl. X, nr. 1), Brussel, 1882, in-8°, 82 blz. Hierin komt Drogo echter niet voor. De uitgave van het cartularium van Sint-Nicasius door mevr. F. Cossé van Vincennes, die omstreeks 1970 werd aangekondigd, is, voor zover ons bekend, niet verschenen.

⁵⁰) BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief, Kerkelijk archief van Brabant (KAB)*, nr. 9090, in-folio, op papier, 17de eeuw, 183 blz. Zie blz. 111 op 11 augustus: «Drogonis sacerdotis et monachi S. Nicasii Remensis». Het feit dat deze Drogo als priester en monnik wordt aangeduid en niet als prior, abt of kardinaal, kan twijfel wekken aan zijn identiteit. Anderzijds echter wordt de uitdrukking *sacerdotis et monachi* in dit necrologium en in vele andere stereotiep gebruikt. De naam Drogo komt wel tamelijk veel voor in het begin der 12de eeuw, vooral in Frankrijk en in het huidige België. De sterfdatum van Drogo is 19 december 1137 volgens J. LECLERQ, *Drogon et saint Bernard*, in *Revue bénédictine*, 1953, LXXIII, blz. 118 en noot 3.

⁵¹) Dit werd aangetoond door J. LECLERQ, *Drogon et saint Bernard*, in *Revue bénédictine*, 1953, LXIII, blz. 116-131, ook verschenen in IDEM, *Recueil d'études sur saint Bernard et ses écrits*, dl. I, Rome, 1962, blz. 95-111.

⁵²) *Sigeberti Gemblacensis continuatio praemonstratensis*, HGH., SS., VI, blz. 450:

Wel lijkt het belangrijk aan te stippen dat de prior van Sint-Nicasius later een rol heeft gespeeld in de hervormingsplannen van bisschop Bartholomeus van Laon. Omstreeks 1120 deed Drogo een *transitus* naar de cisterciënzers van Pontigny⁵³) en werd daarvoor door Bernard van Clairvaux geloofd en aangemoedigd⁵⁴). Na zijn vrijwillige terugkeer naar Sint-Nicasius, werd hij door Bartholomeus tot abt benoemd in het klooster van Sint-Jan de Doper te Laon, waaruit de vrouwelijke religieuzen waren verdreven om het opnieuw te bevolken met benedictijnen uit verschillende kloosters⁵⁵). De abtsbenoeming in 1128 bewijst wel dat de *transitus* zijn goede faam niet had geschaad. Indien Bartholomeus hem in 1128 zulke zware hervormingstaak toevertrouwde, mag men wellicht ook veronderstellen dat hij als prior te Reims in 1119-1120 reeds als hervormingsgezinde bekend stond.

Er zijn dus geen voldoende redenen om de tussenkomst van Drogo onwaarschijnlijk te achten. Wel mag men aannemen dat de hagiograaf Drogo's verwijten heeft aangedikt om aldus de eigen opvatting des te scherper te doen uitkomen, nl. dat Norbert, als geïnspireerde door de H. Geest, geen andere kennis nodig had.

Norbert en Drogo hebben dus beiden een rol gespeeld in de geestelijke heropbouw van het bisdom onder de leiding van Bartholomeus. Of Drogo in 1120 reeds een vriend van Bartholomeus was, valt niet te bewijzen. Een geestesgenoot was hij ongetwijfeld wel. Nu was het niet bepaald in het voordeel van de bisschop van Laon dat Norbert alleen maar student zou worden in zijn kapittelschool en ook een hervormer als Drogo zal voor hem wel grotere plannen hebben gekoesterd dan hem student te zien worden in een school van seculiere geestelijkheid. Het kan dan ook geen verwondering wekken dat Norbert met zijn

«...religione et facundia venerabilis...». Over deze bron W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, Brussel, 1978, blz. 11-12.

⁵³) Gesticht door graaf Theobald IV van Champagne in 1114, dep. Yonne, arr. Auxerre, kant. Ligny-le-Châtel, toenmalig bisdom Auxerre, dus Drogo verdween daarmee tijdelijk uit het bisdom Laon.

⁵⁴) BERNARDI *Epistolae*, 34, P.L., 182, kol. 139-140. De brieven 32, 33 en 34 horen samen en werden door Mabillon in 1120 geplaatst. Evenzo in de vertaling van B.S. JAMES, *The Letters of Saint Bernard of Clairvaux*, Londen, 1953, blz. 65-69. Volgens E. VACANDARD, *Vie de saint Bernard*, dl. I, Parijs, 1895, blz. 137, noot 1, J. LECLERCQ, *Drogon et saint Bernard*, in *Revue bénédictine*, 1953, LXIII, blz. 117, en A. DIMIER, in *DHGE.*, dl. 14, Parijs, 1969, kol. 802, werden deze drie brieven tussen 1125 en 1128 geschreven. A. DIMIER, art. *Drogon* (†1137), in *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, Rochefort, 1976, kol. 217, plaatst de transitus van Drogo opnieuw omstreeks 1120.

⁵⁵) *Sigeberti continuatio praemonstratensis*, MGH., SS., VI, blz. 450, regel 10-14. Daarover E. VACANDARD, *Vie de saint Bernard*, dl. I, Parijs, 1895, blz. 262-263.

studieplan bij Drogo, die misschien ook de mening van Bartholomeus verwoordde, weinig bijval oogstte. Bartholomeus zal uiteraard niet negatief tegenover zijn domschool hebben gestaan, die de voornaamste roem van zijn bisdom uitmaakte, maar hij wilde Norbert voorgoed in zijn bisdom houden en daarvoor bood de domschool zeker geen oplossing. Drogo had wellicht dezelfde wensen, maar was bovendien blijkbaar erg gekant tegen de domschool van Laon. Norbert zelf tenslotte had wellicht een ernstige belangstelling voor psalm 118, maar wenste bovendien, in de crisissituatie waarin hij zich bevond, na de gebeurtenissen te Reims en het wegvallen van al zijn volgelingen, te Laon te overwinteren met enkele maanden studie en bezinning.

Geenszins zal men zijn studieplan mogen interpreteren als een vaarwel aan de *Wanderpredigt*. Integendeel, indien Norbert door de studie van psalm 118 Gods wet en Gods plan met de mens beter wil leren kennen, dan was het ongetwijfeld om zekerheid te krijgen inzake de te volgen levensweg en om Gods wil letterlijk en konsekvent te kunnen volgen, maar ook om, zoals Guibert van Nogent kort daarop over hem zal schrijven «de eindeloze overvloed van die wijsheid zonder jaloersheid aan anderen mee te delen»⁵⁶).

Het is uiteraard een hachelijke zaak de inwendige ontwikkelingsgang van een historische persoonlijkheid te willen achterhalen. Misschien mag men toch veronderstellen dat de periode tussen 1115 en 1118 voor Norbert een tijd van zoeken is geweest naar de beste levenswijze en uiteindelijk naar Gods wil. Ondanks de moeilijkheden te Xanten en Fritzlar bleef er toch steeds een lichtpunt: de blijde hoop in de toekomst iets voor zijn medemensen te kunnen betekenen. Na Fritzlar, wanneer hij het radicale besluit tot de *Wanderpredigt* had genomen, heeft hij wellicht zelfs een innerlijke bevrijding gekend, ondanks het harde pelgrimsleven dat hij zich oplegde. De winter van 1119-1120 betekende wellicht de zwaarste crisisperiode in zijn nieuwe levenswijze van prediker. Het Concilie van Reims en vooral het verlies van zijn enige volgeling, Hugo, dat hem ongetwijfeld deed terugdenken aan de dood van zijn drie volgelingen in begin april van hetzelfde jaar 1119 te Valencijs, betekenden een zware slag voor Norbert, die als extraverte persoonlijkheid en geboren leider, plots opnieuw helemaal alleen kwam te staan.

⁵⁶) W.M. GRAUWEN, *Guibert van Nogent en Norbert van Gennep*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1983, LIX, nr. 3-4, blz. 211 en noot 44.

Tenslotte moet de vraag worden gesteld of Norbert invloed van de school van Laon kan hebben ondergaan. Vooreerst weze er nogmaals aan herinnerd dat de beschikbare teksten niet zeggen dat Norbert ooit in de school van Laon heeft gestudeerd, doch enkel dat hij het voornemen daartoe had gemaakt. Men mag hem op grond van de passage in de *Vita A* geen scholastieke of pre-scholastieke vorming toeschrijven. Wanneer men grondiger gaat zoeken naar parallellismen tussen Norberts opvattingen en de themata die in de school van Laon aan bod kwamen, dan vindt men bij beide een opvallende belangstelling voor de Antichrist en voor de duivel⁵⁷), doch wellicht kan men enkel besluiten dat het hier gaat om zeer verspreide opvattingen uit het begin van de 12de eeuw. Norberts opvattingen zijn bijzonder slecht gekend. Zij kunnen vrijwel alleen uit zijn daden en uit het oordeel van zijn tijdgenoten worden gereconstrueerd. Maar zelfs de ideeën van Anselm en Radulf van Laon blijven grotendeels in het duister, zodat een vergelijking tussen beide in geen geval tot definitieve conclusies kan leiden.

Mankevosstraat 71

W.M. GRAUWEN O. Praem.

B-1860 Meise

⁵⁷) Zie O. LOTTIN, *Psychologie et morale au XIIe et XIIIe siècle*, dl. 5, Gemblours, 1959, blz. 19 (Antichrist); blz. 78 (De his qui ex demone nascuntur).